

ZENGŐ PÉTER

Törvényes viszonyok.

A komplikált gyász Németh László Iszony című regényében

Összefoglalás ♦ *Nem csak haláleset, hanem más veszteségélmények is kiválthatnak gyászreakciót. Ha a krízisek egymást érik, a gyászmunka folyamata megreked, a személyiség fejlődése szinteket zuhanhat, regrediál. A gyászmunka elvégzésére azonban később is van esély.*

Dr. Németh László a családjából, egyik unokatestvére feleségéről, Milliről mintázta az Iszony (1947) nőalakját. Lélekrajzában a méltatlan társadalmi-emberi környezettől elidegenedő, a normákkal megalkudni képtelen minőségigényt és szolgálatetikát fogalmazta meg egy házasság történetében.

1. A MÚLT ANALÍZISE

„Jövőink eleve múltak.”¹

Hat halál, egy szülés és két szökés az elviselhetetlen együttélésből, a szülőföld elvesztése és a gazdasági válság – mindez egy rossz házasság történetében, mintegy három és fél év alatt elbeszélve.²

„Egyetlen regényemet sem írtam ennyire kedvem ellenére...”³ – vallja Németh László. Kárász Nelli füzeteit, amelyben visszaemlékezik Takaró Sanyival kötött házasságára, az iszony, az elidegenedés lélektani előzményeire, a költői esszé nyelvezetének szépsége ellenére is szinte fáj olvasni. A 20. század húszas-harmincas éveinek magyar pusztá- és faluvilága az a szociológiai közeg, amelyben Németh tudatregényének főhőse próbálja megfejteni léte titkát. Fordított Oidipuszként nyomoz: a bűnt, az iszonyt ismeri, a hozzá vezető utat akarja kikutatni, megérteni a családjá végzetszerű felbomlását, saját lényét és a történeteket.⁴ Ezzel hozzásegíti magát a veszteségek feldolgozásához. Írása rítussá, a gyászmunka részévé válik.

¹ Ady (1989): *„Jövőink eleve múltak, / Csak szégyelljük ezt a vén gyászt bevallani.”* (116.)

² L. 1. sz. melléklet

³ Németh, 1981: 1085.

⁴ *„Az ember egy módon használhat a világnak, ha rendbe jön önmagával.”* Németh László, In.: Sándor Iván, 1981: 10.

Nelli önelemző, kommentáló-értékelő emlékirata három részre tagolódik. Az első rész reflexiói *Az esküvőig* tárják fel az eseményeket, a második emlékképei, érzelmi-intellektuális mélylenyomata *A házasság története*, a harmadiké pedig *A történet vége*. A monológformában megismert múlt kronológiáját azonban megbontják az előreutalások. Minden fontosabb eseményről előre értesülünk: Nelli apjának halála, a kapcsolati krízis, Sanyi megölése, apósa halála, Takaró Zsuzsi születése stb., a narratívában a kivédhetetlen tragikum, a sorsszerűség érzetét erősíti. Nelli a személyiségén átszűrt világnak maga is szereplője. Az analízis technikája: a múlt eseményeiről egykorú, más szereplők tudatát is tükröző reflexiókon keresztül, majd a jelenkor szemszögéből értesülhetünk.

2. AZ AUTONÓMIA ELVESZTÉSE

„Az emberek viszonyát nem az szabja meg, hogy mit érnek, hanem hogy mit akarnak egymás életében.”⁵

A pusztán élő, elszegényedett dzsentrí Otrubai–Kárász famíliában Nelli az egyke. Önellátó családi parasztgazdaság – még ha bérlet is –, a csend és a természet harmóniája veszi körül, a szegénység számára nem szégyellni való, hanem természetes életállapot, Nelli büszke rá, hogy szükség esetén tud értéket teremteni belőle. Az elvesztett birodalom azonban a vallásos Kárásznénak sanyarú, vele szemben Nelli viszont apjával van egy párton.

A lány biztonságérzetét az állandó munkálkodás táplálja, a *páros magány* lényének közösségi vetülete, kapcsolatépítő eszköze: *„Én akárkivel is úgy szoktam össze leginkább, ha mellette dolgozhattam. A magányos kószálások [...] a csendes egymás melletti munka: ez volt az én titkom; amit az életben kerestem, amiben boldog voltam. Édesapával is ebben értettük meg olyan jól egymást: én az udvarban, ő kint a határban, de mégiscsak ugyanabban az ügyben.”⁶*

Az asszonyok szerette, híres-hírhedt Takaró Sanyi újévi udvarlásának fogadása a szülők elveinek önfeladása, kompenzáció a „bűnért”, az elvesztett jó módért, Nelli pusztai lányságáért, talán még Ernő (a bontakozó tanár-diák viszony) elmarásáért is. Sanyi alapvető lelki-fizikai alkatbeli különbségei kezdettől világosak, társadalmi közegének eltérő világával együtt: gazdag falusi parasztgazda-vállalkozó, *kurta, izmos nyakú, állhatatos mosolyú, cigányosan kedveskedő, ingerlő* tekintetű (*diónyi, meleg lében forgó szeme*); *tömött, tömzsi, szőrös hátú* keze, de egész modora, *lelki kényelmessége* ellenkezést vált ki a sértett-büszke Nelli-

⁵ Németh, 1981: 804.

⁶ Németh, 1981: 802.

ből. Az udvarló *gyermeteg kedélye, kibőffenő érzései, öntelt, dicsekvő, parádés érzelmei, komédiázása*, még tapintata mögött is *ragadozói tettét* sejt a Kárász-lány.

Az alaptermészete szerint is hangsúlyozottan távolságtartó,⁷ „distancia-buborékát” folytonosan védő lány elutasítja a szerelemben *szatócskodó*, engedményekért kuncsorgó fiút, akit azonban az egész falu irigyel, csodál, Nelli barátnője és a finom ízlésű asszonyok is pozitívan értékelnek. A főintéző édesapja unszolását és a párkákként a sorsába avatkozó három Otrubainővér viselkedését értékelésként megelő Nellit megdöbbeníti ez az árulás: „... *tőlem sem törlesztést, sem jutalmazást nem lehet várni. Én senkiért sem csinállok semmit, s másnak az érdemeit sem hagyom magamon behajtani... Főképp erőszakkal. [...] Egyszerűen: magam rendelkezem magammal.*”⁸

Sanyi szerepjátékkal, hódító becsvágygal, a tanyán élő istenítésével közelít, szelídíteni próbálja Nelli *dámvad érzéseit, szűzi megriadását*. Kezdetől fogva maga is építi az evilágiból kiemelt, eszményített, és a maga fölé emelt, artemiszi⁹ karakterű nőt. A belsőleg motivált, önállóságához ragaszkodó, – a megejtésére összeszövetkezőkkel szemben – visszahúzódásból heves válaszreakciókba átcsapó lányban a nonkonform személyiségtípus jegyei érzékelhetők: más szociális kihívásokra is a közösségileg elvárttal, a konvencionálissal, a helyzetből, szerepből következővel szembe forduló ellenállással, rátartással, normasértéssel reagál.¹⁰

Az amazon-léthez szokottat rettentí a kitérülő, az autonómiájára szülői-barátnői cinikus segítséggel törő udvarló. A pusztán élőben alacsonyabb lánggal ég a női hódításvágy, a manipuláció, a befolyásolás, a hatalomérzés büszkesége. Nem vállal önfeladó kompromisszumot, lelki egyensúlyát megingató szerepet. Lényé viszont izgalmasan felértékelődik a falu visszajelzéseiben, vízkereszti hírmondóiban.

⁷ A **távolságra**, mint megszépítő messzeségre ld. Kárász Endre hazatérésének leírását: „*S amikor hazajött, nem csak a csizmáján voltak sár- meg jégkoloncok, de a feje is soknapos járóföld távolsággal volt beködölve. S az olyan szép volt, amikor ebből a magán hurcolt távolságból szelíden rám mosolygott.*” Németh, 1981: 697. (A kiemelések a szerzőtől.)

⁸ Németh, 1981: 743.

⁹ Az újévi udvarlásra érkező, a *szűzi* havat a tanya körül feltörő, a lányt *meglepni* igyekvő Sanyi megszeli Nelli rátörő vad kutyáit. „*Énbennem, emlékszem, még az is megfordult, hogy rá tudom-e ezeket a kutyákat Sanyira ugratni, ha hozzám merne nyúlni...*” Németh, 1981: 715. Artemisz–Aktaion mítoszához ld.: Tótfalusi, 1993. (Az idézetet megelőző kiemelések a szerzőtől.)

¹⁰ A motiváció, szerep, státusz, elvárt viselkedés, konvenció stb. fogalmak értelmezésében segítségemre volt: Kertész, 2005. Nonkonform: aki nem hajlamos a többségi véleményt magáévé tenni, rezisztens a normatív társas hatással szemben (a szerző).

Mindent megrendít azonban az, hogy a birtokkerülő apához gyertyaszentelőkor *Sétáló-társ* szegődik: ez a halál előjele.

2.1. Az anticipációs gyász

A gyász előszobája a megelőlegezett vagy anticipációs veszteségélmény. Pilling János¹¹ nyomán azt nevezzük e hozzátartozói attitűdnek, amikor valamely azt kiváltó ok hatására az érintettek foglalkozni kezdenek a halál lehetőségével, s felméri, hogy rájuk az milyen várható következményekkel lesz. Ez megkönnyítheti, de a haldokló és a hozzátartozó közötti erős kötődés esetén meg is nehezítheti a halál tényleges bekövetkeztének elviselését, annak feldolgozását.

Ez történik Nellivel, akinek az apjával megélt bensőséges kapcsolata a rosszullet anyja előtti eltitkolásával mélyül titkos, hallgatólagos szövetséggé és kényszerítővé: Kárász Endre lánya gyámolát látja a tisztelettudó Sanyiban, valamint a nélküle tovább meg nem álló gazdaság továbbvitelét. „... *milyen fájdalmas megalázó és szent dolog, miután a halál így megsuhintotta az embert, egy idegen férfitől várni, amit magától nem tud várni többé.*”¹² Nelli apja megnyugtatóására, vizsgálatására válaszol Sanyi leveleire.

Alig két, két és fél hónap múlva jön el a halál Kárász Endréért.

2.2.1 A normál és a komplikált gyász¹³

A gyász mindig egyedi. A különbségtétel normál és komplikált gyász között – fogalmi szinten is – elsősorban oktató-elemző célzatú a szakirodalomban, amely egyfajta statisztikai átlagot vesz alapul; a gyászolókat segítő, bemutató folyamat-analízis. Fontos hangsúlyozni: a modellek egyes szakaszai nem különülnek el élesen egymástól, a stádiumok hosszában, intenzitásában, formájában való – egyéni körülményeken alapuló – eltérések önmagukban nem alapozzák meg a komplikált gyász diagnózisát.

¹¹ Pilling, 2002: 151. (Az anticipációs gyász alapesetei: a hosszan betegeskedők, illetve az eleve életveszélyben élők hozzátartozói.)

¹² Németh, 1981: 729-730.

¹³ A komplikált gyász a szakirodalomban a stigmatizáló "patológiás", "kóros", "morbid", "abnormális", "dyszfunkcionális" stb. terminológiák helyett használható, mert ez az elnevezés nem bélyegzi meg a gyászolót, és több reményt nyújt számára a feldolgozáshoz. In.: Pilling, 2002: 155. Lényegében ugyanazon jelenségkörre Judy Tatelbaum a "sikertelen gyász" megjelölést használja. V.ö.: Tatelbaum, 1998: 49-59.

A szakirodalomban a gyásznak többféle szakaszolása ismert. Pilling, 2002: 150-158.

A normál gyász folyamatának felosztása: *anticipációs gyász* (a veszteség előérzetétől a halálig), *sokk* (a halál bekövetkeztekor, általában 1-2 nap), *kontrollált szakasz* (a temetésig), *tudatosulás, átdolgozás, adaptáció* (pár hónap – 1 év).

"A veszteségre adott reakciót számos tényező határozza meg: az elhunyttal való kapcsolat jellege, a halál módja, a gyászoló életkora, neme, alapszemélyisége, előzetes életeseményei (elsősorban a korábbi veszteségek), előzetes betegségei (különösen a depresszió), aktuális pszichés statusa (esetleges egyidejű krízishelyzetek), kulturális környezete, vallásossága, szociális kapcsolatrendszere."¹⁴

Nelli érzelmi bénultságát, kiüresedtségét Sanyi önuralomként értékeli és csodálja. A halál körülményeibe két hazugság vegyül: Kárász Endrét a törvényszéki orvosi vizsgálat előtt a lány kérésére hazaviszik az ángyádi vasútállomásra. Sanyi elintézi, hogy a halál hivatalosan a huszár-pusztai otthonban legyen megállapítható. Az apa utolsó perceinek a fiú a tanúja, Kárász halála előtti gesztusát pedig a lánya rábízásaként értékeli. „Engem bízott rá édesapa; én vagyok a mai naptól egy halottnak tett fogadalma.”¹⁵

Nelli hiába próbálja átvenni anyja gyámolítójának szerepét, Sanyi mindenütt körülveszi, mindenről ő gondoskodik, intézkedik. A bénult tiltakozásvágy – hogy sorsa irányítását kezéből kiveszik, és erre rá is szorul – mellett megjelenik a kontrollált szakaszra jellemző derealizáció és deperszonalizáció: a világ ködösnek, álomszerűnek és mással megtörténtnek tűnik körülötte. „Olyan ködszerű voltam magamnak is. Egy viaszbábut kellett magamon hordani; az emberek részvevő pillantása is annak szólt. Én magam meg mintha most válnék ki eddigi világomból; ezután valami mozdulatlan nővérekkel kell társalognom, akik túl ülnek a falakon, a hajnal narancsperemű felhői között.”¹⁶ Lassú átvezetésként tűnik fel a tudatosulás egyik első, erős érzelmi reakciója, büntudatként éli meg az utolsó, apjával együtt töltött estéről elmaradt simogatást, becéző szót. „...a Sétálótárs nem vihette volna akkor még magával.”¹⁷ A büntudat a meg nem tett dolgokra vonatkozik.

A temetésen megjelent tömeg nem a tiszteletet jött leróni, hanem, hogy lássák a gyászoló arcát, valamint azt akarják vizslatni: odaszámít-e Sanyi a gyászolókhöz, ha pedig már

¹⁴ Pilling, 2002: 150.

¹⁵ Németh, 1981: 760.

¹⁶ Németh, 1981: 763. Jóval később, Sanyi temetésén: „A temetésen, ahogy a menetben mentem, emlékszem, egész furcsa benyomásom volt. Mintha nem is ember lettem volna, hanem szobor; afféle fa-Mária, vagy amilyet az ünneplő vadak hordanak ide-oda a filmekben. A lábam ugyan járt; ha lenéztem, láttam, amint eszi maga alatt az utat, de ez teljesen idegen volt testem himbálásától a tömeg fölött.” Németh, 1981: 1057.

¹⁷ Németh, 1981: 742.

az öreg Takaró intézkedik, akkor a szülők beleegyezése is megvan a kivételes, szerencsés lánynak. A hallgatólagosan elfogadott házasság elleni ágaskodás és apjával való erős kötődés fejeződik ki Nelli temetés közbeni gondolataiban. „... *mi lehet nekem mindaz, ami nincsen ebben a koporsóban, te szerencsétlen.*”¹⁸

Apja elvesztésével Nelli szabadságvágya, autoritása illuzórikussá válik. „*Olyasmit érzem, hogy az is lehet szép: egyedül lenni a világban. Az ember tesz, és nem érti senki, föllátja magát, és nem veszi észre senki, boldogtalan és közben olyan kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok.*”¹⁹

Önérzetét a kíméletnek álcázott, háta mögött folyó birtokátvételi tárgyalások (anyja-Sanyi) és Otrubai Milli fokozódó – nyomorukra, elesettségre hivatkozó – zsarolásai sértik. Dacosan óvja öntörvényűségét, kikezdett integritását. A semmibe vett önrendelkezés visszahozza Nellit a bénultságból, anyjával ingerlékeny, bizalmatlan és vádaskodó lesz. A feje fölött meghozott döntések híre állandó védelmi készültségbe helyezi, a végletekig fokozzák individualizmusát. Mindhiába, még a temetésre is Sanyi vett fel kölcsönt. A fenntartó nélkül maradt gazdaság pedig azonnali intervenciót követel.

A Takaró-szülőknél tett látogatáson – mint elővételezett szocializáción – már a gyászév lejártát jóval megelőző esküvőről beszélnek. „... *a gyászévet az adott viszonyok között teljesen lehetetlenség bevárni. [...] Itt a helyzet parancsol. [...] ... innen oda bajos gazdálkodni.*”²⁰ A gyászév a közösség szigorúan elvárt gyászfeldolgozó rítusának része volt, megsértését nem nézték el, csak rendkívüli esetekben volt lehetőség kivételt tenni. A tavaszi megkezdett munkák, a pusztai gazdaság krízise a faluból nem volt megoldható, ellátatlan maradt volna minden, az özvegy pedig a leányával együtt koldusbotra jut. Ez azonban mégis normasértés, a gyászévnek szerepe, funkciója volt a gyászmunkában,²¹ nem pusztán a közösség látszatívó elvárása. A gyással kapcsolatos rítusok közösségi támaszt és magatartási mintát nyújtottak a gyászolónak. „*A gyászév ilyen értelemben "rítussá tett" tudatos edzés, szoktatás, hogy még minden évszak, ünnep, születés- és névnap nélküle zajlik le – megtanulunk másként élni.*”²² Az eljegyzés után azonban alig három hét marad a nyári munkák kezdete előtti kézfogóig.

¹⁸ Németh (1981): 772.

¹⁹ Németh (1981): 811.

²⁰ Németh (1981): 808.

²¹ „*A rítus kollektív viselkedési program az életút fordulópontjaira, s ennek részeként a veszteség, a krízisek elviselésére, áthidalására. A gyászrítusoknál a cél a továbbélőket ért veszteség lehetőleg rugalmas feldolgozása...*” Polcz (2001): 117.

²² Polcz, 2000: 18.

A gyászév negligálása nem marad büntetlen, megakasztja a tudatosulás folyamatát, jóllehet ebben a szakaszban a gyászoló többnyire egyedüllétre (ld. Nelli gondolatait fentebb), a szociális kapcsolatoktól való visszahúzódásra vágyik, természetes igénye lehet a magányra.²³ A gyászfeldolgozás legnehezebb periódusát egyébként is terhelik az új élethelyzethez való alkalmazkodás nehézségei, a feszültségek a társas interakciókban. Számos észlelési zavar fordulhat elő. Egészséges, ha valaki ekkor a döntésképtelenségig bizonytalan, felléphet a libidó csökkenése vagy hiánya, átmenetileg csökken az öröme való képesség, illetve gyakran az örömteli élmények is fájdalommal járnak.

*„Pontosan, ahogy egy betört ló. Édesapa halála, édesanya gyámoltalansága, Sanyi ostroma nem érv volt, amit be lehet látni, hanem erő, ami megroppantott. Átmenetileg legalább. S amikor egyszer meg voltam roppantva: Sanyiban is inkább azt vettem észre, amibe belé lehet törődni.”*²⁴

Történik egy megmagyarázhatatlan gesztus: Nellit anyja gyónni küldi, jóllehet tudja, hogy Sanyi nem ad reverzálist, az egyház nem ismeri el a házasságot.

A komplikált gyász alatt a veszteség feldolgozásának időtartamában („késleltetett” és „krónikus”), intenzitásában („bagatellizáció”, ill. „hipetrofikus”,) formájában („torzult”) való, az átlagostól eltérő pszichés folyamatokat értünk. *„Azonban a gyász egyedisége miatt annak bármely megnyilvánulása illetve időtartama normálisnak tekinthető, ha azt mind a gyászoló, mind a környezete elfogadja, s a gyásznak ez a formája nem áll a háttérében olyan szomatikus vagy pszichés tünet(ek)nek, amelyek miatt a gyászoló segítséget kér, vagy ellátásra szorulhat.”*²⁵

A komplikált gyászra hajlamosító tényezők közül itt most a következőket emelem ki: erős kötődés az elvesztetthez, halmozott, illetve feldolgozatlan korábbi veszteségek, a gyászszal egyidejűleg fellépő stressz helyzet(ek), hiányos szociális kapcsolatok.

²³ Kast (2000) a gyászt, mint az ember szimbiotikus énéből az individuálisba (a közösségből a személyesbe vagy az odaadóból az önérvényesítőbe) való visszarendeződést értelmezi.

²⁴ Németh, 1981: 802. *„Így történik ez sok egyszerű leánykával is. [...] ...azt hiszik belészerettek, akitől előbb iszonyodtak [...] Miután az élet megmagyarázta, hogy másra úgyszemint számíthatnak, a legokosabb, ha ők is megmagyarázzák maguknak [...] Az ösztönt azonban nem csapják be ők sem, csak átmenetileg.”* Németh, 1981: 801-802. Kárászné is megmagyarázza: *„Az a hosszú mátkaság sohasem visz jóra. [...] Az nem bűn, ha egy vőlegény siet, az a hiba, ha oldozkodik.”* Németh, 1981: 811, 810.

²⁵ Pilling, 2002: 155.

Nellinél házassága előtt a gyászfeldolgozás még lezáratlan, az átdolgozásra jellemző oldódó elkerülő magatartásforma, illetve a büntudat nélküli és örömmel megélt új, egyensúlyi állapot és kapcsolat kialakítás (adaptáció) nincs meg. Környezetéből kevés támogatást kap.

A fehérvári fényképész előtti idegenkedés mutatja Nelli berzenkedését az egész lagzitól.²⁶ A nászi hintó a halottassal azonos. „*Sanyi majdnem úgy segédkezik a kocsiba szállásnál, mint a temetésen. [...] Az ebédnél mi ültünk ketten a főhelyen. Abban a szobában ettünk, amelyikben a múltkor – a tor alatt: a megjegyzés tőlem: ZP. – de most másképp volt terítve, olyan formán, mint az Utolsó vacsora című képen.*” A nászúton: „*Az autóban már én is úgy dőltem hátra, mintha betegszállítón feküdnék. [...] ...csak én fekszem itt ellenkezés nélkül, mint holttest a hullaszállítóban.*”²⁷

A regény három életelvnek az – autonóm kárára érvényesülő – összeütközése: a számító-megalkuvó, (Kárászné Milli, Slenkainé Katinka) a birtokló, (Takaró Sanyi) és az autonóm (Kárász Nelli, Otrubai Szeréna, Kertész Péter). Mindháromnak van egy-egy karakterisztikus képviselője és tételmondata.

Nelli anyja: „... *hogy védelmet szerezz magadnak s anyádnak. Mit nevezsz ezen? [...] – Olyan embert vártál, akiért kiugrasz éjjel az ablakon?*”²⁸ Slenkai Józsefné: „*Ne azt nézd: mit okoz; azt nézd, hogy mitől kímél meg. Te nem ismered az asszonyok megaláztatását...*”²⁹

Takaró Sanyi: „... *van ennek a gazdasági válságnak jó oldala is [...] Az életrevaló emberek élelmesebbek lesznek, ha a haszontalanok tönkremennek. [...] A szerencsétlenségben koplalni, s ha meztelenül is, de tisztán maradni: ez a Kárászok reflexe.*”³⁰

(Az általános emberit képviseli abban az értelemben is, hogy annyiban tekinti sikeresnek, élelmesnek, életrevalónak magát és másokat, amennyit a világból ki tud ragadni, meg tud szerezni magának, illetve családjának.)

Kárász Nelli: „*Az ember ne azt nézze, hogy az emberek mit tartanak normálisnak, hanem, hogy ő maga hogy maradhat meg önmagának.*”³¹

²⁶ „*S hogy mások engem, mint valami reszkető áldozati állatot körül táncoljanak! Egy egész falu aznap azzal ébredjen: na, ma a Kárász Nellit is... [...] S ennek kell a normálisnak is lennie, hisz minden asszonnal megtörténik. Mind készül rá, s úgy tesz, mintha boldog lenne tőle.*” Németh, 1981: 814.

²⁷ Németh, 1981: 818., 824-825.

²⁸ Németh, 1981: 811.

²⁹ Németh, 1981: 956.

³⁰ Németh, 1981: 1020., 1018.

³¹ Németh, 1981: 987.

(Kárász Endrét a „jelleme tette tönkre”, és Nelli rá hasonlít – Sanyi értékelésében a nászúton.)

3. A HÁZASSÁG TÖRTÉNETE

„A rossz házasságban az a legrosszabb: gyalázatosná is lesz.”³²

A gyász a veszteségélmény kiváltotta reakció. „Az alábbiakból bármelyik okozhat veszteség-érzést: ... egy embertársnak, ... korábbi meggyőződésünknek az elvesztése; családi állapotunk vagy a társadalomban elfoglalt helyzetünk megváltozása – mint például a házasságkötés, válás ... – és a személyiségnek minden változása. Ezek Kübler-Ross szerint az »élet apró halál-esetei«”³³

A páros magány³⁴ kapcsolati modellje nem vihető tovább, ehhez a szerephez Sanyi nem partner, jóllehet a nászút utolsó napjáig megőrzi magát Nelli. Az állati olvadást, a beavatottságot az emberek titkaiba felváltja a megkönnyebbedés és a tevékenységi láz; egy átmeneti vidámság, hogy asszonnyá lett. Már a munkaversenyben is lassan elmarad mellette a férj.³⁵ A munkába rejtett vonakodás az együttléttől, és a gyászév ürügyül való felhasználása a házasság szocializálásától³⁶ mutatja, hogy Nelli tovább őrzi szuverenitását.

A társadalmi helyzetekhez kapcsolódó viselkedési elvárásokat (normákat) kifejező szerepeket legtöbbször nem kényszer hatására követjük: azokra gyermekkorunktól ráneveltek (szocializáltak). A szerepeknek megfelelő tipikus magatartásformák a személyiség belülről ható, (interiorizálódó) viselkedést irányító tényezői. A pusztai eladósorban lévő lány státusza

³² Németh, 1981: 926. Ld. még: „A rossz házasságban – s melyik nem rossz – az a szörnyű, hogy ami az egyiknek szokás, az a másiknak kikerülhetetlen vértanúság.” Németh, 1981: 918.

³³ Tatelbaum, 1998: 14. V.ö.: Kast, 1995: 60-61., Polcz, 2000: 67., Pilling, 2002: 150., Singer, 2010: 190.

³⁴ „Amikor Tolnában azzal a tanítóval valami szerelemfélében voltunk: erre is volt tervem. Őt, úgy gondoltam, rábeszélhetem: hazudjuk azt a felnőtteknek, hogy megtörtént, s háljunk egy szobában, mint testvérek. Esetleg később, amikor már ízről ízre megszoktuk egymást... De azt is úgy, hogy én kezdek mindent...” Németh, 1981: 815. „Nelli hadakozik a nőiség próbája ellen, közben azt is szeretné, ha megfelelne neki.” Grezsa, 1985: 298.

³⁵ „Munkaszerető emberek megismerik egymást: a mozgásukról, a beszédbeli mértékletességről, egy hideg övről a tevékenységhez szokott derekuk körül. Sanyiról az első percben tudtam, [...] hogy nem tartozik közénk. Őbenne nagy hajlandóság volt, hogy amit a kezünkkel kell megcsinálni, annak az előlegét jó bemelegítő beszédben fölvegye.” Németh, 1981: 842-843.

³⁶ „[Sanyinak] A legnagyobb bánata ez volt, hogy senkit sem csődíthetett oda, s engem sem hurcolhatott le, az emberek nyálát elindítani. Amíg a gyászév le nem telt, én kimondtam: nem megyek vizitálni. A gyász persze csak ürügy volt: undorodtam a körbehurcolástól. Na, megtörtént, Sanyi elvégezte rajtam, amit rajtatok a kis uracskátok.” Németh, 1981: 850.

többször megváltozott a kríziseket követően: árva, jegyes, feleség, részben családfenntartó lett nagyon rövid időn belül, s ehhez más konvenciók, érdekek, személyközi-szociális elvárások társultak – azok felismerése, de követése nélkül. A fiatalasszony elzárkózik a kirakat és a dekoráció szerepétől: férjének lármás katonabarátja előtt sem hajlandó szerető hitvesként mutatkozni. „Mindent önmaga szabadsága vagy alávetettsége szempontjából értékel.”³⁷

A Sanyiban megsejtett jellemgyengeség, az Otrubai-anyós vallási ellentéteket kiélező magatartása, majd nővéreihez szökése életükből, a gazdálkodás módja és az egészen eltérő életfelfogás végképp éket ver közéjük: „Kétféle szabadságszemlélet ütközőterepe a regény és két főalakja. Sanyi a biológiai, anyagi szükségletek kielégítése révén akar szabad lenni, Nelli pedig a szükségletek fölötti uralmában érzi magát szabadnak.”³⁸ Konfliktus-megoldási stratégiáikban a házasság első felében Sanyi elkerülő, önfeladó, míg Nelli hangsúlyozottan önérvényesítő típus. Ideálkövető, aki értékeit, eszményeit igen, a maga korlátait azonban nem látja, nem vállalja. Hasonulásra, kompromisszumokra képtelen attitűdjében tolerancia-hiány, egyéniségét körbevédő, még a kihívásoktól is megőrző magatartás a jellemző. Sanyi a belőle hiányzó értékeket, és m i n ő s é g et szereti Nelliben, a tőle különböző, nemesebb természetet kívánja. 'Az ellentétek vonzzák egymást' azonban a szerelemre igaz, a házasságra nem: ott 'a hasonló a hasonlóknak örül'. „Találkozásuk a házasság előtt és az együttélés idején sem hozott emberi távlatot, kölcsönös, belső indítékból eredő létörömet.”³⁹ Az én-határok eltolását, a boldog egyé válást a feltámadó részvét, a gyengédség és a megszokás nem helyettesíti, Nelli szeretetlensége és idegenkedése a közösségit, hétköznapi, a m e n n y i s é g it megtestesítő⁴⁰ Sanyitól határozott ellenszenvvé érik. Anyja szökése miatti fájdalmát tudatosan nyomja el a közlegő szülés érdekében.

Takaró Zsuzsi születésekor Nelli hiába keresi magában a társadalmi konvenciók szerinti érzéseket: „Hogy anya lettem: számomra inkább csak egy új tevékenység volt, legbelső munkakör a konyha, az udvar, a majorság körein belül.”⁴¹ A kicsi falakat emel Nelli köré magány-

³⁷ Cs. Varga, 198): 85.

³⁸ Cs. Varga, 1994: 309.

³⁹ Cs. Varga, 1987: 83-84.

⁴⁰ „Szinte nem is volt Sanyi, úgy folyt össze egy csomó Bodolai Ferkóból, tisztí kandinból, diákkonviktusból. A büszkesége is az volt, hogy az emberek a postán, az apja sírjánál, duhaj csárdásában magukra ismertek.” Németh, 1981: 1076.

⁴¹ Németh, 1981: 889.

ból, ez a varázskör – immár a hozzá tartozó szerep felhasználásával – véd a külvilágtól.⁴² A házasság egyetlen szélcsendes félét Sanyi férji jogainak követelése majd apjának halála törli meg.

Az öreg Takarót rákja diagnosztizálása után hazaengedték meghalni. Fáncon hazugság veszi körül, ennek játszik alá a teljes rokonság: *„Ahogy a gyerekkocsival bekászálódtunk, lát-tam, megijedt. – A Nellike – mondta. Hát már a Nellikét is berendelték; az volt ebben a Nelli-kében. A nagy csődületben ráismert arra, amit más halálos betegek körül látott. [...] ... lát-tam, hogy csak tartóztat; a betegségről szeretne beszélni. Érti azt a hazugságrácsot, amely mögé az önző jószívűség rekeszti el a haldoklót. Ebből szeretné a karját kinyújtani.”*⁴³ Sanyi csendes, rendtartó, a felesége árnyékában élő, egyszerű parasztember-apjának alakja Kárász Endre mellé kerül Nelli értékvilágában. Az ő elmenetele is előre tudható, de segíteni nem lehet rajta. A betegség, a közelebbi halál és a gyász megélése érzelmileg elidegeníti a fiatalaszszonyt a *„tényeket is az érdekeihez igazító”*⁴⁴ férjétől és a falu szokásrendjétől. *„– Én nem szeretném, ha nekem az utolsó napjaimban folyton hazudoznának.”* [...] *– Ezt azért mondom, ... mert nem vagy hasonló helyzetben. Nem ismered a nagybeteg pszichéjét. Az mind azért könnyörög, hogy hazudjanak neki. Nem egyszerű parasztember, híres orvosok képesek elhitetni magukkal, hogy nincs rákjuk. Hallottam egy professzorról, az összes budai javasokat végigza-rándokolta, mielőtt meghalt.”*⁴⁵

A gyászritusok a fájdalom kifejezését nem csak lehetővé tették, hanem kötelezővé is, a minta fogódzónak, de merev elvárásnak is bizonyulhatott. A temetés körül tapasztalt képmutatás megkérdőjelezi és hitelteleníti Nelliben a gyásszal kapcsolatos lelki szükségletek segítségét szolgáló ritusok (siratás, virrasztás, temetés, gyászév) őszinteségét. Fáncon a faluközös-ség jelenléte nem támogató. Férjének intézkedései és mutatott érzelmei közt ellentét feszül, a temetés résztvevői pedig szerepeket játszanak, elvárásoknak igyekeznek megfelelni. A szer-tartást és azon megnyilvánuló viselkedésformákat Nelli kíméletlenül,⁴⁶ de többnyire pontosan,

⁴² „... az anyaság inkább a magányosságomat növelte. Ez volt éppen a jó benne; ennek jöttem rá lassan az ízére. A gyerek kört vont körém, s ebbe a körbe én bármikor elrejtőzhettem; más viszont csak úgy léphetett utánam, ha a szertartásaimhoz alkalmazkodott. [...] Ez a kör Sanyi ellen védett a legtökéletesebben.” Németh, 1981: 891.

⁴³ Németh, 1981: 896-897.

⁴⁴ Grezsa, 1985: 296. Sanyi: *„– Az biztos, hogy sokkal könnyebb lesz az életünk ezután. [...] Csakugyan úgy van, hogy a legrosszabban is van valami jó.”* Németh, 1981: 898.

⁴⁵ Németh, 1981: 897.

⁴⁶ *„Nagy, üres beszéd következett. [...] Az emberek üde foltként várták a búcsúztatót, hogy ki hogyan fog sírni. Az anyósom, ahogy gyanúsra fordult a beszéd, már vörösítette a szemhéját és az orrcimpáját, s csendesen rázta a*

következetesen értékeli. Sanyi primitív ravaszkodása és tettetése a végén, az örökséggel összefüggésben iszonytal tölti el.

Az újabb státuszváltozáson átesett, anyává lett, és számos krízist megélt Nelliben az új élethelyzet a szülőföld elvesztését vetíti előre, Huszár-pusztát, („...itt vagyok itthon; édesapám lelke itt kerülgeti a határt, itt tudtam Sanyit is valahogy elviselni.”⁴⁷) ahová létének biztonságot adó fele, a szelídebb élményei kötötték. Teljes hasonulást követel meg a falu, új szociális koordinátarendszerbe kell illeszkedni, lényegesen több és más elvárással. A falu kulturális, társadalmi-politikai közeg is a puszta világához képest. Túlsúlyba kerülnek a családi érdekek; az érvényesülés szempontjai felülírják az egyéni elveket. Sanyi az anyóshoz költözés és Fánccs mellett dönt, ahol „...minden őt táplálta; őt és bennem a nyugtalanságot.”⁴⁸ Nelli megjósolja a következő konfliktusforrást, a házasság végét is, felismeri, hogy „...korábbi egyéniségének csak a töredékét lesz képes megőrizni. Kiderül, hogy értékélményeik, tapasztalataik annyira eltérőek, hogy nincs remény az egyeztetésükre.”⁴⁹ Az író finoman ellenpontozza Sanyi alakját, testvérével, Imrével, akinek egyénisége Nellit első szerelmére emlékezteti.

Az állandósuló ellentétek miatt özvegy Takaróné is kihúzódik a fiatalok életéből, a kishobájából azonban Örszi szolgálóval szövetség köttetik Zsuzsi elszeretése és nevelése dolgában. A gyerekért verseny indul, az anya elkeseredetten ismeri fel lányában az ellenszenves Takaró-vonásokat. Anyai kudarc elborzasztja. A fiatalasszonyt körülvevő baljós csönd ellen maga kezd egyéniségéhez nem illő társasági életet szervezni, tőle idegen szerepekben játszani. Ezért éleszti fel korábbi kapcsolatait is (anyai, barátnői). Egyetlen mondat kizökkenti azonban, viszolygással ismeri fel az alakoskodást, a hazugságokat. A családi gazdaság a traktorvásárlásra felvett és egyéb hitelek miatt csődbe jut. Sanyi második gyereket követelő fellépését iszonyodva elutasítja. Önző szeretetlensége és kegyetlenkedése mindennaposá lesz, a színlelést feladva a cselédek előtt is: „Az igazat úgysem lehet kimondani. Csak loholunk egymás hazugságán...”⁵⁰ A vendégek elmaradnak, szociális kapcsolataik beszűkülnek, a feltámadó köl-

mellét. De azért a sírásán is érzett, hogy ő a nagy Takaróné; tudja, mivel tartozik az ősi sirató szertartásnak s mivel a maga méltóságának. Sanyi is tudta, hogy itt az első szerep az anyjéé, s mikor »kedves fiaidra, a közösség, sőt az ország büszkeségeire« került a sor, barna arcáról a falu a férfias küzdelmet olvasta; ez sírna ám még csak, de tartóztatja magát.” Németh, 1981: 906-907.

⁴⁷ Németh, 1981: 911.

⁴⁸ Németh, 1981: 894. Ld. még: „A falu az az ő eleme. Meglátszott a sírnál, ahogy együtt bögtek, rázkódtak. Az egész egy zsíros, hazug kocsonya.” Németh, 1981: 911.

⁴⁹ Cs. Varga, 1987: 89.

⁵⁰ Németh, 1981: 914.

csönös, féltékenységnek álcázott bizalmatlan vádaskodások miatt viszonyuk elvadul. Az emberi kapcsolatok ellehetetlenülése, az iszony a bűn analógiájaként jelenik meg: „*Azt, ami bened van, nem mondhatod ki: találsz hát ezer ürügyet, hogy kimondhass valamit. Az iszony is olyan, mint a büntudat. Az ember nem árulhatja el egyszerre, hogy őlt, el kell hát árulnia ezerszer.*”⁵¹ Nelli elhagyja férjét és kislányát, a három nővérhez menekül Cencre.⁵²

A nővérek feje és fenntartója a pártját fogja, feltámad egy illúzió, a béke szigete, az önálló életvitelt, a függetlenséget megteremtő postatiszti tanfolyam Szeréna néni mellett. A néni azonban hamarosan meghal, felőrli szervezetét a többemeres munka. A testvérei, köztük Nelli édesanyja is a 'szégyenbe esett' lány ellen fordulnak: nincs remény kilépni az álságos világból. A gazdasági válságban magukra maradókhoz az újabb, közelgő halál hírével, mint Nelli sorsának katalizátorával érkezik Sanyi.

Özvegy Takaróné haldoklik, és utolsó kívánsága Nelli visszatérése. Kárász Endre és Otrubai Szeréna halálával függetlenségét, Sanyi apja halálával szülőföldjét veszítette Nelli, anyjának közelgő vége ismét annak fiához láncolja, mint szinte valamennyi halál a regényben.⁵³ A haldokló Kárász Endrének Sanyi, Takarónénak Nelli ígér hűséget.

A lezáratlan veszteségélményekre sorjázó krízisek a gyászmunkát, a feldolgozást időben elnyújtják; a szenvedés pedig, annak elhúzódása és kilátástalansága révén személyiség-torzító hatású. Ennek jele, hogy a haláleseteket Nelli szándékos, megtervezett, ellene irányuló akaratként értelmezi kivetítéseiben – még a fáncsi szökése előtt: „– *Mindig másokkal tereltél, mindig másokkal akartál megszerezni magadnak. Hogy mások lökjenek bele az ágyadba. Már akkor vízkeresztkor Terus; aztán édesanya, Béla bácsi, a te anyád. Mindenki jó volt, csak hogy megkaphass.*”⁵⁴ Az elfojtásra utal a kényszeres viselkedésformák⁵⁵ megjelenése: Nelli

⁵¹ Németh, 1981: 975.

⁵² Szeréna néninek többek között ezzel indokolja tettét: „*Én nem szeretem édesanya szavait, de ha van üdvösség, most csakugyan az üdvösségemről van szó.*” Németh, 1981: 987.

⁵³ Ezt Sanyi is észleli, így fordul Nellihez még Takaró édesapa halála előtt: „– *Nem sajtóságos – mondta a karmat megfogva, – hogy az én számomra mindig a halottak csinálják a helyet? Huszár-pusztát azért kaptam meg, mert szegény édesapád meghalt, most meg az én apámnak kell átadnia a helyét. Ez az ára, hogy emberibb körülmények közé kerüljünk. Elérzékenyülten hajolt felém; a sötétségbe húzódott arcomat kereste, hogy mit szólok ehhez a szép gondolathoz.*” Németh, 1981: 898.

⁵⁴ Németh, 1981: 961. A regény végén, Sanyi öngyilkossági fenyegetőzését hallva: „*Kifogyott a valódi halottakból, most már a maga képzelt holttestével szorít az ágyába.*” Németh, 1981: 1029.

⁵⁵ Otrubai Milli figyelmeztet a „workoholic”-ká válás, a munka addiktív veszélyeire: „*Sok ember azért menekszik a munkába, hogy a lelke nyugtalanságától meneküljön.*” Németh, 1981: 867. Ld. még Németh, 1981: 975.

nem tudja leküzdeni konfliktusgeneráló gonoszkodását, és maga szenved a legjobban a „szörnyeteg-léttől”. Ekkor már valóban segítségre szorul.

„Ha nem végeztük el a gyász fájdalmas munkáját, ha nem tudunk tőle megszabadulni, az alapvetően befolyásolja minden újabb veszteségélményünket. A régihez társul az új, és ez már túl nehéz feladat. Ezért szükséges tudni gyászolni, és hagyni, segíteni. [...] ...mert az összegződéseken már nem tudunk úrrá lenni. A fájdalomtól való megszabadulás feltétele, hogy a halál ne élesszen fel egy régebben elfojtott veszteséget.”⁵⁶

Az özvegy megalázkodása megrendíti Nellit. Két hét önfeláldozó ápolás és vezeklés következik anyósa halálos ágyánál. *„A nagyságban van valami ragályozó. Ahogy ennek az asszonynak a szenvedését és megalázkodását néztem, amint egyszerre küzdött a fiáért és a lélegzetért, bennem is feltámadt a kedv, hogy a szenvedésben és hősiességben versenyre keljek vele.”⁵⁷* Asszonyi ellenképe az eddig megismert szabadságelveket (Sanyi: a szükségletek ki-elégítése révén / Nelli: azok feletti uralom által) egy harmadikkal árnyalja: a sors által rá mért keretek között mutatja meg, mit ér.⁵⁸

Nelli feltámadó tevékenységi láza *be nem vallott öngyilkossági vágy*, de hiába: most Sanyi marja el a birtok szanalásaként a portára fogadott kosztosokat és társaságot. Férje is hűtlen lesz, az utolsó illúzió⁵⁹ szétfoszlik. Destruktív emberi játszmáik folytatódnak. A beteg Takarót ápoló Nelli egy dulakodásukban párnával megfojtja a legyengült embert: Artemisz végez Akteóonnal.⁶⁰

⁵⁶ Polcz, 2000: 67.

⁵⁷ Németh, 1981: 1013-1014. A jelenet előképe Takaró édesapa temetésén tett gesztus: *„Sanyi anyja a hintógördülésre elém jött, s megcsókolt. Méltóságteljes alázat volt a csókjában; – egy özvegygé lett fejédelemasszony, aki tudja, hogy mától fogva nem ő az első az udvarban.”* Németh, 1981: 904.

⁵⁸ *„Az anyósom tán azt kapta, amit kívánhatott? [...] Az apósom jó ember volt; de csendes, igénytelen. Szerethette őt? Eltöltött vele egy életet. Ez a Fánccs éppen olyan idegen lehetett neki, mint nekem Huszár-pusztá után. De megóvta benne a méltóságát. [...] Kit gyűlölhetsz több joggal, mint engem? [...] Ő elvisel engem is. Megmérgezteti velem az utolsó óráit... [...] De én is hozzátartozok az ő helyzetéhez. Engem is a sors szabott ki rája. Az ő dolga nem az, hogy hadakozzék a próba ellen, hanem, hogy megfeleljen neki. S hátha neki van igaza? Mi haszna, ha az egész élet azzal telik el, hogy a sorsunkkal harcolunk?”* Németh, 1981: 1014.

⁵⁹ *„A baj azonban ritkán hoz össze. Amit összehozásnak néznek, legfőlegbb összeverődés. A nagy gyógyíthatatlan ellentét a bajban éppen úgy kijön vagy még jobban, mint a túlságos jólétben. Az emberi tökéletlenség is a mérsékelt égövet szereti.”* Németh, 1981: 1017.

⁶⁰ A kivédhetetlenség, a végzetszerűség, az alkati sors írói kifejezése a görög mitológia karakterjegyeinek, motívumainak felhasználása. Különösen nőalakjaiban, ezzel az egyes embert az archetipikushoz, az imagináriusból a transzcendens felé emeli. Németh László: *„A görög irodalomban önmagamat fedeztem fel. [...] ... egy bennem levő lelki helyzet talált bennük pontos és mégis örök érvényű megfogalmazásra. [...] A görögök: a minő-*

4. A VISSZANYERT EGYENSÚLY

„... aki az életből kiért, annak hatalma van az életen.”⁶¹

Sanyi halálát is hazugság veszi körül: Jókuti doktor annak beálltát későbbre állapítja meg, a dulakodás nyomairól nem tesz említést, később a cinkossággal zsarolja Nellit. Dosztojevszkij művére való szövegszerű utalással emeli ki Németh a büntudat hiányát: Nelli a bünt és a megbánást nem magában, hanem maga körül érzi. Tettét önfelmentő módon⁶² magyarázza. „Miféle bűnhődést akarnak a számomra kitalálni azon kívül, amit már elszenvedtem? Nem, nem büntudatot éreztem, csak dacot. Haragot a világ ellen, amely élni lökött, s aztán ezt csinálta velem.”⁶³

A falu váratlanul és döbbsen ismeri fel a fájdalom és a gyász jeleit az özvegyen. Takaróné a megértés és a megfejtés irányába halad múlt-analízisében: az *emberszenny*, a *világpiszok*; az összezártság, a kiszolgáltatottság és a maga elidegenedő emberi természete az iszony, a tragédia oka.

„Az én büntetésem – a természetem idegensége – előbb kezdődött, mint a bűnöm, s tart, ameddig élek. [...] Az emberekben van... valami langy, sok tettől összefűlt meleg, amelyik ezt mondja: mi, emberek ilyenek vagyunk. Én nem voltam ilyen. [...] A testem alkalmas volt mindarra, amire más asszonyé. [...] A lelkem nem tudott elegyedni a világgal.”⁶⁴

A kezdeti tagadás után a feldolgozás már a cenci „szigeten” folytatódik, a fáncsi birtokot Kertész nagybácsi átveszi és felvirágoztatja, az özvegy járadékot kap. Tevékenységi láza a két elaggott nővér körül, majd a helyi ferences, betegápoló kis kórházban talál tápot magának.

ség születése...” In.: Sándor Iván, 1981: 42-43.

A görög mitológia motívumai mellett a regény a keresztényiből is építkezik: a házasságból magát kitépő, gyermekét is hátrahagyó Nelli sértett, tisztálkodó – kötelékeit szagató – angyal (gonosz tündér). Jelen van a *boszorkányhoz* kapcsolódó hiedelemvilág is, a fiatalasszonyt anyósa portáján körülvevő ellenséges csönd projektív leírásában: „Lapító csönd vett körül a házban. Mintha még a régi bútorok is Sanyit oltalmazták volna. A gazdánk beleszeretett ebbe a boszorkányba. Amíg a szerelem tart, szolgálunk kell neki. De ha Sanyi egyszer azt mondja, megutáltam ezt az asszonyt, a mozsár és a kávédaráló is ellenem peng és recseg itten.” Németh, 1981: 923.

⁶¹ Németh, 1981: 1073.

⁶² „... nagy hercehurcák után a bíróság is felmentett volna.” Németh, 1981: 1064. Ebben vélelmezhetően téved. A kor magyar jogrendje nem ismerte a családon belüli erőszakot, amelyért ma már minden bizonyonnal valóban felmentenék Nellit. Ezt fejtegeti Kiss Anna (2008) büntetőjogász Bünbe esett irodalmi hősök... c. művében.

⁶³ Németh, 1981: 1055. Ld. még: „Efféle megbánásokra én nagyon is egy vagyok. [...] Az ilyen ember bűnét, ha van, nem lehet kivágni. Az egész ember a bűn, s annak kell kivágódnia.” Németh, 1981: 1064-1065.

⁶⁴ Németh, 1981: 1065; 1075.

„Igen, abban, hogy Sanyit én öltem meg, csak az első napokban kételkedtem. [...] ...ahogy t á v o l o d u n k , egyre biztosabban tudom, hogy Sanyi gyilkosa én vagyok.”⁶⁵ Mégis, a lassú megnyugvás, megtisztulás kíséri vezeklő, munkába temetkező szolgálatát a nyomorék gyerekek között. Egyfajta üdvösségkereső-önüdvözítő, József Attilás utat jár be.⁶⁶ Az élet sűrített fele, a kórház világa után Cenc is megnyílik előtte: a falu is kívánja szolgálatát, testi-lelki sebek tárulnak fel Nelli előtt. Az odafordulására vágyó fájdalom mindenütt körülveszi. A papok erdeje és a magányos utak pedig a huszár-pusztai „sziget”-világot idézik.⁶⁷ A cenci kispap az erdőhöz hasonlítja Nellit: „...maga pogány, magának nincsenek bűnei, csak természete.”⁶⁸ Az áldozattal végzett munka, visszavonultságában pedig a távolság az emberi dolgoktól gyógyítja; pusztító iszonyát maga szelídíti életet szolgáló etikummal. Utat talál az ellenszenves világhoz, részvéttel fordul az értéket, minőséget nélkülöző létezés felé; anyósa szabadságfelfogását követve megtalálja természetéhez a társadalom által is elfogadható szerepet. A cenci „sziget”-en⁶⁹ képes a közös emberit szolgálni, és egyben megőrzi szabadságát, érzelmi tökéjét, távolságát. Az odaadó gyermekápolás mellett lényé megtartott artemiszi formáját fejezi ki a hivatásrend elutasításával: „– Tudja, ezeket a kedvesnővéreket én nagyon tisztetem. De ezek többet törődnek az üdvösséggel, mint a sterilizátorral. Képesek panaszra jönni azért, hogy a beteg káromkodik. Maga tisztafejű, s ami még fontosabb, tiszta kezű asszony. Magával élvezet

⁶⁵ Németh, 1981: 1064. A kiemelés tőlem: Z. P.

⁶⁶ „Hiába fűröszöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat” (Nem én kiáltok); „...s hogy gyónjak, kávézni hívom / meg ismerőseim. [...] majd én föloldozom magam; / ki él, segít nekem.” (A bűn); „Az irgalmassok irgalmasságra várnak, / Ti pedig éljeteztek úgy és úgy tegyetek, / Hogy ne legyen szükségtek irgalomra / S ne legyen miért irgalmazni nektek.” (Tanítások). József, 1987: 119, 155, 404.

⁶⁷ „Sokszor az volt az érzésem, hogy a szüzességemet kaptam vissza ezekben az erdei járkálásokban... [...] Az embernek ott van az igazi otthona, ahol a természettől kedvet és bátorságot nyer önmagához.” Németh, 1981: 1074.

⁶⁸ Németh, 1981: 1074. Otrubai Milli így értékeli lányát: „– Nem tiszta a te lelked, téged az ember sose lát mosolyogni.” Németh, 1981: 1068. Ld. még: „... mosolytalan, t á v o l i biztos szeretettel. Mert mi ő is, ez a kezem közt ficáncoló Sanyi? A lányom tán? Egy darab rám bízott, szegény emberiség.” Németh, 1981: 1077. A kiemelés tőlem: Z. P.

⁶⁹ „Németh szigetélménye: a jobbak összefogása a kis közösségben, a minőség kohéziója, amely magához szívja a csoportot, kivirágoztatja az eszmét. [...] Németh hitt az utópia erejében: a sziget elöntheti a tengert.” Sándor Iván, 1981: 120. „Az volt a célja, hogy az erkölcsileg és szellemileg kiemelkedő egyéniségek teremtsék meg a maguk »szigetét«, és legalább egy »foltnyi külön életet« próbáljanak létrehozni. Ezek a »szigetek« aztán kiindulópontjai lehetnek egy társadalmi újjászületésnek.” Madocsa, 1983: 164. „A kisebbség jogosítványa, hogy elit tud lenni.[...] Új világi rendnek kell közülnünk támadni láthatatlan kötéllel a derék körül, néma forradalommal a szívben.” Németh László, in.: Sándor Iván, 1981: 91-92.

volna együtt dolgozni. – Hisz itt vagyok, amikor kell. – De én törvényesíteni szeretném magával az eljegyzésemet. – Csakhogy én törvényes viszonyokban nem válok be, főorvos úr. – S úgy is volt. Az tetszett, hogy a műtőben is megálltam a helyem, de a szabadságomat nem adtam oda semmiféle hivatalért.”⁷⁰

Nelli írása a múlt analízise és egyben annak eltávolítása. Megírásakor nem csak rítus, a helyreállítás etikája érvényesül benne: Sanyi átértelmezéseivel⁷¹ szemben. Értelmi, érzelmi szinten is lezajlik a veszteség elfogadása s a feldolgozás. Megfejtett lényé titka a Sanyiéhoz is közel viszi: „...– *tele vagyok csönddel és erdővel, – Sanyi is egy lesz lassan a kisdedek közül: mint az irgalom tárgyán nyugszik meg rajta az emlékezetem. [...] Ma már sokkal több részvétellel gondolok rá, mint amíg élt. Ott tartok lassan, hogy megszeretem. [...] A szegény halandó sosem tudja vak nyúlkalásában, hol fogja meg a végzetet. [...] Szegény Sanyinak az volt a szerencsétlensége, hogy egy ilyen lélekbe akadt bele. [...] A lehetetlen makacsság, amellyel nekirohant: ez volt az ő veszte, s ez – ha a sors rang is – életének szépsége.”⁷²*

Az Iszony a közösség, a társadalom elvesztett önismeretéről, a maga minőségeit építkezésre szervezni képtelen voltáról is szól. *(A régiek még tudták...)*⁷³ Így világának értékei, eltérő életelvei törvényszerűen egymással szemben érvényesülnek: nem értéknövelő, hanem értékcsökkentő hatásba lépnek, mint Sanyi és Nelli kapcsolatában. „...*a táptalajhoz nem jutó, világtól elidegenült minőség nemcsak meddő marad, hanem ön – és világpusztítóná válik.*”⁷⁴ Németh főhőseinek tragikumuma az „...*önmagukat megbosszuló sorskörökbe tipró emberi kiválóság.*”⁷⁵

Nemzedéki élmény, egzisztencialista filozófiai alapokon: a lét értelmetlen, abszurd, az ember törvényszerűen magányos, a félelem és a szorongás pedig egzisztenciáját veszélyezteti;

⁷⁰ Németh, 1981: 1073.

⁷¹ „*Milyen bámulatosan emésztett ez az emlékezet! Közösen éltünk le éveket, s nem volt egy percünk, amely közös lett volna, annyira másképp rakódott le bennünk a múlt. Azaz Sanyiban nem is rakódott; ő minden alkalommal újrateremtette. Míg bennem tisztán, igazságuk éles holdfényében álltak a dolgok: neki az emlékezete is képzelet volt, a hangulataihoz teremtett esztendőket.*” Németh, 1981: 973.

⁷² Németh, 1981: 1076-1077.

⁷³ Tudniillik, hogy kiből csináljanak papnót. „*Ahol egy szüzesség túlságosan sok borzadállyal védi magát, ott valami magasabb tiltja, hogy elvegyék. S ha erőszakot vesznek rajta, a szüzesség megbosszulja magát: mint sértett angyal szaggatja köteleit, amíg csak így vagy úgy – ha kell, gyilkosság árán is – ki nem tépi magát a szabadba.*” Németh, 1981: 1076.

⁷⁴ KOCSIS RÓZSA: Az Iszony és a világirodalom. In.: Cs. Varga, 1987: 256.

⁷⁵ Cs. Varga, 1987: 14. Ld. ehhez: „*Az embert nem igazolja semmi, csak az, ami följebb hajtotta.*” (u.ott).

az emberi kapcsolatok lehetetlenek. A világban valami fájdalom érezhető. A korban született szellemi alkotások a mennyiségiség, a tömegesség elvének érvényre jutását érzékelték.⁷⁶

Az Iszony műtelemező módszeréből sokat tanulhat a mindennapi pszichológia; az eseményeknek mások tudatában tükröződő leírása nagyfokú empátiát, beleérző képességet, érzelmi intelligenciát is feltételez; ember- és valóságismerettel, élettapasztalattal párosulva. Németh László regényének társadalmi üzenete még befogadókra, feldolgozásra vár.

IRODALOM

- ADY ENDRE (1989): Fáradtan biztatjuk egymást. In.: *Ady Endre összes versei II.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 116-117.
- CS. VARGA ISTVÁN (1994): Németh László: Iszony. In.: SIPOS LAJOS (szerk.): *Irodalomtanítás II.* Budapest, Pazu-Universitas, 305-320.
- CS. VARGA ISTVÁN (1987): *Tanújelek. Írások Németh Lászlóról.* Budapest, Magvető Könyvkiadó
- GREZSA FERENC (1985): Fragmentum az Iszonyból. In.: *Németh László háborús korszaka (1938-1944.)* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 292-301.
- JÓZSEF ATTILA (1987): *Minden verse és versfordítása.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 118-120., 155., 403-404.
- KAST VERENA (1995): *A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei.* (ford.: Mérei Vera) Budapest, T-TWINS Kiadó
- KAST VERENA (2000): *Kötés és oldás. Új lehetőségek gyász és válás után.* (ford.: Liska Endre) Budapest, Európa Kiadó
- KERTÉSZ ÁKOS (2005): *Vezetés és szervezés pszichológia.* TFTI, Budapest
- KISS ANNA (2008): Bűnbe esett irodalmi hősök. Jog és irodalom. In.: *Büntetlenül maradt bűnök: gondolatok a jogos védelemről és a családon belüli erőszakról Németh László: Iszony, Szilágyi István: Kő hull apadó kútba és Arany János: Ágnes asszony c. műve alapján.* Budapest, Publicitas Art Media Kft.
- U.ő (2004): u.az; Büntetlenül maradt bűnök. *Csagyi* [Család, Gyermek, Ifjúság] 13 (2): 47-52.
- KOCSIS RÓZSA (1982): Az Iszony és a világirodalom. *Tiszatáj* 34 (2): 50-55.
- KOCSIS RÓZSA (1981): Az Iszony vallomása. *Kortárs* 25 (6): 961-968.

⁷⁶ Kult-regényei: Sartre: Az undor, Camus: Közöny. Ld. ehhez: Kulcsár Szabó, 1978: Eszmény és másság, Kocsis Rózsa, 1982: Az Iszony és a világirodalom.

- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1978): A regényi fikció három modellje (Iszony, G.A. úr X-ben, Iskola a határon), *Alföld* 29 (2-3): 41-51, 56-64.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1987): Eszmény és másság. Az Iszony és értelmezhetőségének kérdései. *Kortárs* 31 (4): 121-138.
- MADOCSEI LÁSZLÓ (1983): *Irodalom IV*. Budapest, Tankönyvkiadó, 163-169.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1981): Iszony. In.: *Novellák, regények*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- PILLING JÁNOS, DR. (2002): A gyász lélektana. A normál és a komplikált gyász folyamata. In.: *A palliatív ellátás alapjai. Szöveggyűjtemény az orvostudományi egyetemek hallgatói számára*. Budapest, Semmelweis Egyetem, 149-164.
- POLCZ ALAINE (2000): *Gyászban lenni*. Budapest, PONT Kiadó
- POLCZ ALAINE (2001): Segítenek a rítusok. In.: ANGYAL ELEONÓRA – POLCZ ALAINE, DR. (vál. és szerk.): *Letakart tükrök. Halál, temetkezés, gyász*. Budapest, Helikon Kiadó
- SÁNDOR IVÁN (1981): *Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében*. Budapest, Gondolat Kiadó
- SINGER MAGDOLNA (2010): *Vigasztalódás a gyászban. A haláleset és a válás utáni veszteség feldolgozása*. Budapest, Jaffa Kiadó
- TÓTFALUSI ISTVÁN (1993): *Ki kicsoda az antik mítoszokban*. Budapest, Móra Könyvkiadó, 25., 47-48., 69.
- TATELBAUM JUDY (1998): *Bátorság a gyászhoz*. (ford.: Jámbor Katalin) Budapest, PONT Kiadó

MELLÉKLET

Krízisvonal (a Nellihez közelállók halála alapján, lejjebb a közben történt krízisek az eltelt idővel)

Regényidő: kb. négy és fél év (a huszár-pusztai újévtől a cenci ferences kórházig kb.:három és fél év)

+ 1 hónap

Kárász Endre és a „Sétálótárs” (anticipációs gyász)
(Huszár-pusztá)

↓

+ 2 hónap Nelli apja †
(Ángyád) → + 6 hónap Sanyi apja †
(Fáncs) → + 3 hónap Szeréna néni †
(Cenc) → + 0,5 hónap Sanyi anyja †
(Fáncs) → + 7 hónap Sanyi †
(Fáncs)

\

/

Huszár-pusztá elvesztése
A házasság pokollá válása

Sanyi-Juli viszony

\

/

\

/

+ 1,5 hónap
Házasságkötés
(Nelli - Sanyi)

+ 3,5 hónap
Takaró Zsuzsi
születése

+ 21 hónap
Nelli szökése
(Cencre)

A Takaró család gazdasági krízise

\

/

+ 2 hónap
Nelli anyjának szökése
(Cencre)

+ 4 hónap
Béla bácsi †
(Cenc)

Zengő Péter
menedzser

Semmelweis Orvostudományi Egyetem
Testnevelési és Sporttudományi Kar
(Magyar Sportmenedzsment Társaság)
email: cancel.zp@gmail.com